

УДК 342.841(316.343.42+355.355)«Україна»

Володимир Гінда, Іван Дерейко
(Київ)

КОРУПЦІЯ В РАЙХСКОМІСАРИАТІ «УКРАЇНА»: МАЛОВИВЧЕНА СТОРІНКА ОКУПАЦІЙНОЇ ДІЙСНОСТІ

У даній статті здійснено спробу систематизації проявів неформальних стосунків окупантів і місцевих жителів на теренах Райхскомісаріату «Україна» у вигляді корупції, хабарництва, спекуляції та мінової торгівлі. Вказані явища розглянуто, як системні зловживання з боку посадовців різного рангу, та спосіб виживання цивільного населення.

Ключові слова: *нацизм, окупація, Райхскомісаріат «Україна», корупція, хабарництво, спекуляція, бартер.*

Сучасний етап дослідження періоду нацистської окупації України характеризується дедалі більшим відходом істориків від висвітлення стратегічної військово-політичної канви подій і все більшою увагою до тактичного рівня окупаційної дійсності, гуманістичного, антропологічного вивчення обставин життя та побуту присутніх в регіоні національних та соціальних груп. У межах даного тренду науковці стикаються із низкою аспектів та сюжетів, які були невід’ємною рисою доби, проте не дуже вписувались у наявні надміру узагальнені та політизовані концепції, і тому залишались на маргінесі. Чи не найяскравішим явищем даного штибу є широке розповсюдження корупції в управлінських та силових органах окупаційної влади на всіх її щаблях. За відомих важких обставин життя на території Райхскомісаріату «Україна» (далі — РКУ), це явище давало не тільки найочевидніші приклади самозбагачення і зловживання владою з боку нацистських та колабораціоністських функціонерів різного рівня, але часто виводило взаємостосунки окупантів та місцевого населення в іншу, не передбачену жодною із сторін конфлікту площину, де первинними і системоутворюючими факторами ставали не інтереси воюючих режимів, а індивідуальні стратегії виживання й облаштування побуту маси задіяних у процесі особистостей.

Корупційні риси та прояви окупаційного режиму в Україні, та ширше — на території колишнього СРСР, так чи інакше присутні у значній кількості опублікованих мемуарів свідків та учасників подій на даних теренах — партизанів, підпільників, пересічних жителів. В історичній літературі ці явища використовувались передусім в ілюстративній ролі, як найбільш

наочний прояв грабіжницької і злочинної суті нацистського режиму. Чи не вперше корупцію на території РКУ у пріоритетному для нашого дослідження вимірі — як спосіб неформальних взаєностосунків окупантів та окупованих — означила американська дослідниця Венді Лауер¹. У своїй книзі вона передусім виокремила схильність нацистських чиновників до зловживань, та розвиток «чорного ринку», як альтернативи колоніальній економічній моделі, впроваджуваній у Райхскомісаріаті. Інші аспекти — використання місцевим населенням можливості облаштувати власне життя та добробут за рахунок корупційного використання посад у колабораціоністських структурах окупаційного режиму, а також неконтрольований розвиток валютного чорного ринку на зайнятих нацистами територіях — були окреслені у працях російського дослідника Бориса Ковальова². Системні зловживання посадами та повноваженнями з боку представників вищої та середньої ланки нацистського керівництва на даному етапі досліджуються також в працях більш публіцистичного рівня³. Дана публікація має на меті виокремити основні напрямки розвитку даного явища і визначити їх роль і місце в окупаційній дійсності.

Передумови розвитку корупційної складової в рамках створюваного нацистами окупаційного режиму закладалась із самого початку. Передусім, порівняно невелика чисельність нацистського управлінського і карального апарату в Райхскомісаріаті — за підрахунками М. Діна, до 25 тис. осіб при населенні у 17 млн.⁴ — передбачала надання їм широких прав для самостійного прийняття рішень і слабку контрольованість. Цьому сприяв і типовий для всіх німецьких установ того часу принцип «Auftragstaktik» — делегування значних повноважень посадовцям на місцях і стимулювання їх ініціативності та активності у втіленні поставлених завдань.

Важливо також враховувати контингент, з якого складалась основна маса нацистських функціонерів. Значна кількість як сучасників подій, так і повоєнних дослідників визначали їх, як т. зв. «Ostnieten» (з нім. «східні заклепки», або «східні невдахи») — тобто людей, які за своїми низькими здібностями і кваліфікацією не змогли знайти собі місця в Німеччині чи Західній Європі, і тому ними «затикали дірки» в управлінських та виконавчих структурах окупаційного режиму на Сході⁵. Звіти СД з теренів України виявляють численні непорозуміння, які виникали через часто вищий рівень місцевих працівників окупаційних інституцій за їхніх нацистських зверхників⁶. Також небезпечно різко контрастував низький майновий статус і неможливість досягнення справжньої стабільності і добробуту населенням України, в порівнянні з достатньо високими легальними заробітками та широкими можливостями для нелегального збагачення, що поставали перед функціонерами окупаційного режиму — як німцями, так і місцевими.

Головним своїм завданням «нові господарі» вважали активну і тотальну експлуатацію захоплених земель. Як результат — в Україні став спостерігатися величезний брак товарної маси, штучне підняття курсу марки відносно радянського рубля, нестійкість «твердих цін» на товари і послуги обумовлювали посилення інфляції та корупції, розповсюдження спекулятивних операцій.

Перший гучний корупційний скандал на теренах України спалахнув на самому початку німецько-радянської війни. 30 вересня 1941 року, лише після двох місяців перебування на посаді, за низкою звинувачень у економічних злочинах перед партійним судом постав керівник дистрикту «Галичина» Карл Ляш. Через втручання високопоставлених покровителів справа затягнулась і чиновника розстріляли аж через рік, за особистим наказом Генріха Гімmlера⁷. Проте жорстокість покарання анітрохи не змінила стану речей — гучні арешти посадовців за звинуваченням у корупційних діях тривали весь період окупації, нітрохи не впливаючи на загальну ситуацію. Так, коли у жовтні 1943 СД заарештувало чиновника з генерал-комісаріату «Житомир» Густава Хьопеля за хабарництво і незаконну пересилку партії м'яса до Німеччини, на своє виправдання той заявив, що робив тільки те, що роблять всі в Україні⁸.

Однією із головних причин поширення корупції та спекуляції у той час слід вважати слабку централізацію влади. Німецькі чиновники на місцях мали можливість, ба навіть вважали своїм обов'язком заробити капітал, не турбуючись про порядок і законність. Такий настрій від них досить швидко перейшов до солдатів Вермахту, що прагнули заробляти гроші буквально на всьому — від продажу обмундирування (місцеве населення активно використовувало німецькі шинелі, попередньо їх перефарбувавши, в якості теплої одягу) до зброї.

Втім, найбільш поширеним способом заробітку грошей для німецьких посадовців та вояків були спекулятивні операції з валютою. В цей час на території Райхскомісаріату офіційною грошовою одиницею було оголошено карбованець, який друкувався «Емісійним банком України» в Рівному. Ринковий курс цієї валюти нічим, крім відомчих розпоряджень, підкріплений не був, тому реальна її вартість різко коливалась в залежності від низки неекономічних факторів, зокрема і ситуації на фронті. Крім того, для розрахунків з місцевим населенням використовувались т.зв. «окупаційні марки» — «кредитні білети» (Reichskreditkassenschein), які, на відміну від райхсмарок, не забезпечувались золотим запасом Німеччини і мали лише умовну цінність. Для цієї ж цілі штаби з'єднань Вермахту мали право друкувати власні ерзац-гроші — номерні розписки з печаткою частини, які, номінально, могли бути згодом обміняні на тверду валюту. Користування радянськими рублями в теорії було заборонене, але на практиці вони

використовувались, оскільки залишались офіційною валютою у прифронтовій зоні та Райхскомісаріаті «Остлянд», а видрукованих карбованців — особливо дрібного номіналу — не вистачало⁹. З Галичини до Райхскомісаріату потрапляли також окупаційні злоті Генерального губернаторства. Використання райхсмарок було заборонене, для уникнення вимивання грошової маси з території Райху, необхідності емісії та наступної інфляції. Тому у великих містах виникали стихійні «чорні валютні біржі», де купували і обмінювали найдефіцитніші цінності — тверду валюту, золото, ліки тощо¹⁰. Найпоширеніша схема махінацій була досить проста — військовослужбовці Вермахту продавали в Україні райхсмарки по курсу «чорного ринку» — 1/20, пересилали карбованці поштою до Німеччини, де рідні могли обміняти їх за офіційним курсом — 1/10, збільшуючи таким нехитрим чином свої статки вдвічі. Зрозуміло, що німецькому керівництву такі дії підлеглих не подобалися, адже вели до послаблення дисципліни в війську, тому вони жорстко карали винних, аж до розстрілу¹¹. Проте умовність курсу валют визнавалася навіть окремими нацистськими установами — так, в армійській тилловій зоні курс марки стосовно карбованця і рубля відрізнявся від офіційного і складав 1/12,5¹².

В своїх листах додому німецькі солдати постійно стверджували, що в Україні гроші буквально «валяються на вулиці» і «за короткий строк тут можна збити собі статок»¹³. Дійсно, люди із завдатками комерсантів, що потрапляли на українську землю, досить швидко ставали заможними вже після кількох вдалих спекулятивних операцій — наприклад, із сіллю, дуже дефіцитним на той час товаром, за центнер якої на чорному ринку платили 1000 рейхсмарок. Або ж на продажі поношених німецьких костюмів, які в Райху куплялися за безцінь, а на окупованих територіях продавалися по 600 райхсмарок за штуку¹⁴. На зароблені гроші в Німеччині такі комерсанти купували собі автомобілі, квартири та землю.

Разом з військовими досить активно спекуляцією, в силу своєї професії, займалися службовці німецької державної залізниці, що відзначалося в повідомленні «Про стан в Україні на основі перевірки Німецької служби пошти «Україна»», особистої переписки зайнятих в райхскомісаріаті німецьких фірм і службовців» за 1942 рік¹⁵. Залізничники, як правило, виконували функції «човників», що перевозили дефіцитні товари.

Ще однією проблемою, яку відзначали німецькі чиновники в 1942 р., була мінова (бартерна) торгівля в Україні, яка набирала загрозливих форм навіть для самого Райху. Ось, що з цього приводу писалося в одному із звітів: «Між усіх проявів загроз в Україні на першому місці стоїть мінова торгівля на чорному ринку. В більшості листів з України мова йде про обмін; обмін — це єдине, що вабить великий відсоток кореспондентів до роботи в Україні. Міняється все можливе і неможливе на українські сільгосппродукти (яйця,

олію, м'ясо), в якості предметів обміну в листах називаються: сіль, сірники, креміль, дріжджі, старі плаття, жіноча нижня білизна, сумочки, підв'язки (для колготок), сахарин, креми, лак для нігтів, губна помада, зубні щітки. Створюється враження..., що Україна стала «блошиним ринком Райху» і, що Німеччина збуває всі непотрібні товари в Україні»¹⁶.

В дійсності німці міняли на українських базарах різний дріб'язок, який для місцевого населення був незвичним і рідкісним товаром. Все це нагадувало, як писав один німецький солдат у своєму листі додому, «торгівлю з негритянськими племенами і обмін скляних намистин на слонову кістку»¹⁷.

Справа не обмежувалася простим обміном. Звичайно, що проведення мінової торгівлі з великим розмахом було можливе завдяки різним зв'язкам, грубим порушенням і корупції. Великі посилки німецькі спекулянти намагалися перевезти таємно з України до Райху службовим транспортом за відповідну плату. Завдяки підкупу службовців залізниці відправлялися цілі вагони українського товару. Багато речей переправлялося літаками, частково за допомогою членів екіпажу. Спекулянти навіть організували власну «підпільну пошту» — відправляли незначні посилки через німецьких відпускників. За пророблену роботу втягнуті в ці схеми люди на місці отримували певний процент від перевезеного товару. Так, після передачі посилки в 500 яєць, адресат на місці віддав одному з працівників біржі праці в Німеччині 100 яєць за надану послугу¹⁸.

Спекуляція і обмін товарами пронизали буквально всі сфери життя населення на окупованих територіях і стали основним джерелом доходів більшості українців. Тут потрібно відзначити, що якщо для німців спекулятивні операції були однією з можливостей збагачення, то для українського населення способом виживання в ті важкі і голодні роки.

Визнаючи свою безпорадність в боротьбі з цим явищем, уже восени 1942 р. німецькі посадовці констатували, що «Україна стала раєм для спекулянтів». Країна перетворилася на один суцільний базар, торгували всі — від дітей до немічних старих. Відомий письменник Анатолій Кузнецов у своєму романі-документі «Бабин Яр» розповідав, як будучи хлопчиком, він «робив бізнес», продаючи коробки сірників по 10 крб. за штуку і горіхи по 3 крб. за один¹⁹.

Причому на тодішніх базарах при необхідності — і, звичайно, наявності грошей — можна було найти будь-який товар. Очевидець тих подій, Валентин Терно, що пережив німецьку окупацію в Києві, у своїх спогадах з захопленням описував асортимент товарів на столичних ринках: «Під час окупації на Єврейському базарі (він розташовувався на колишній Галицькій площі — сучасна площа Перемоги) можна було побачити все, окрім самих євреїв. Асортимент товарів був надзвичайно широким — від музейних витворів мистецтва, книжних раритетів до старих солопів, мереживних

панталон, поломаних віял, чашок Есмарха, замків з відсутніми ключами, і ключів без замків»²⁰.

Масштаб тогочасних спекулятивних операцій німецьких посадовців досі вражає. Наприклад, в Києві для їх проведення було задіяно ледве не увесь штат і організаційні ресурси місцевих представництв армійської розвідки — вербувального штабу «Оріон» і абверштелле «Київ». Використовуючи зв'язки і можливості спецслужби, абверівці привозили з Берліну і Варшави дефіцитні промислові товари і речі повсякденного вжитку, які реалізовували через місцевих підприємців і на Євбазі. Одна партія товару приносила в середньому близько 50 тис. крб. чистого прибутку, який вкладався у скупку знецінених в умовах окупації виробів з дорогоцінних металів, коштовного каміння, килимів, картин тощо. Схема була надзвичайно продуктивною — наприклад, керівник київського представництва «Оріону» Антон Маєр за 2 роки зміг збити статок у 40 тис. марок (при офіційній зарплаті у 300 РМ/міс.), на які відкрив у Варшаві власний ресторан²¹.

Ще більше, ніж спекуляція, турбувала нацистів корупція, міцно вкорінена в адміністративних українських і німецьких закладах. Особливо в цьому плані активізувалися місцеві службовці, беручи за свої послуги як гроші, так і продукти харчування. Буденним явищем у період окупації вважалися фінансової махінації і невинуваті розтрати. Тільки керівництво Житомирського квартирного відділу у вересні 1941 р. за хабарі видало понад 500 квартирних ордерів місцевим жителям, у результаті окупанти, дізнавшись про ці факти, розігнали весь відділ²². А керівник київського СД в одному із своїх донесень за 1942 р. відзначав, що після перевірки столичного «Універмагу» були виявлені комерційні махінації і великі розтрати²³. Перед цим, в кінці 1941 р., нацисти розігнали весь київський відділ фізкультури та спорту через розкрадання виділених коштів²⁴.

«Хлібним» місцем у ті часи вважалися посади управляючих будинками (кербудів), в обов'язки яких входив облік безробітних і надання цих даних до відділів вербування на роботи до Німеччини. Аби не потрапити в такі списки, більшість людей згодні були давати будь-які хабарі. Виходячи з цього, кербуди, як правило, за помірну плату або продукти харчування могли не внести безробітного до списку²⁵. Якоїсь усталеної такси тут не було, все залежало від того, як домовляться ті, хто давав, і хто брав.

На початковому етапі зародження радянського руху Опору в Україні партизанам не вистачало зброї та вибухівки. Вихід із складної ситуації партизани знаходили по-різному — відшукували боєприпаси на місцях боїв, крали в німців чи поліцаїв, відбивали силою, нападаючи на невеличкі пункти поліції. Поряд з цими методами поповнення власного арсеналу активно використовували і купівлю зброї у німецьких і колабораційних формувань. Про купівлю вибухівки в німців за золото згадував і Герой

Радянського союзу Антон Бринський²⁶. Це ж саме описувала радянська підпільниця О. Кузенко (Черкащина). З її слів, один із партизанських зв'язкових часто купував у маляр зброю за радянські гроші²⁷. А службовці Васильківської районної поліції 15 жовтня 1943 року продали два кулемети і 5 рушниць агентам ОУН²⁸. Дійшло до того, що у Києві — найбільшому транспортному вузлі України і центрі перегрупування військ на південній ділянці фронту — встановились «тверді» ціни на скупку зброї у німецьких вояків. Так, італійська «Беретта» коштувала 900 крб., німецький «Вальтер-ПП» та радянський ТТ — 400–500 крб., револьвер «Наган» — 150 крб.²⁹

Німецька адміністрація активно використовувала фінансові махінації з коштами, які виділялись Міністерством окупованих Східних територій на облаштування освітньої галузі. Цим активно займалися і українські освітянські управлінці. Підтвердженням цього є річний звіт відділу освіти Черняхівського району (Житомирщина) за 1942–1943 навчальний рік. З документу видно, що схема розкрадання коштів була наступною: в районі організовувалося кілька «липових» шкіл, а виділені кошти на їх роботу і зарплату вчителям ділилися між керівництвом відділу. Такі школи в 1942 р. в Черняхівському районі «працювали» в селах Вишпіль (85 дітей), Зороків (80), Мала Горбаша (40), Іванків (45)³⁰. Про те, що освітні заклади в даних селах в період окупації не працювали засвідчили опитані нами жителі населених пунктів, хоча на папері йдеться про інше. Для більшої правдоподібності освітянське районне керівництво надавало реально існуючу кількість дітей шкільного віку, більше того, навіть відомості з підписами про отримання учителями зарплати³¹.

У свою чергу, німецькі чиновники за таким же сценарієм розкрадали кошти, виділені для відкриття шкіл для «фольксдойче». В одному із документів щодо освіти в Житомирському генеральному окрузі йдеться про наявність на території округу 122 таких шкіл³², в дійсності ця цифра є завищена принаймні в 2 рази (згідно повідомлень окупаційної преси, таких закладів було до 60). Оперувати реальними цифрами дітей і учителів махінатори могли завдяки проведеній в регіоні від 10 вересня 1941 р. статистично-облікової справи³³. Така кампанія дала змогу отримати їм вірні числові показники про наявність шкіл, кількість в них дітей, учителів, які в майбутньому неодноразово використовувалися в фінансових махінаціях.

Ось як характеризував окупантів, що мали відношення до культурницької сфери, відомий український історик Іван Крип'якевич (під час окупації проживав у Львові): «Німецька адміністрація була надзвичайно продажна. Її можна було легко купити. Як треба було провести якусь книжку через українське видавництво, то перш за все треба було звернутися до урядовця-німця і пити з ним всю ніч. І тільки після цього можна було чекати згоди цього німця»³⁴.

Німецькі каральні установи, покликані боротись із означеними явищами, були просякнуті ними ніяк не менше. Очевидці згадують затримання і вибивання хабарів з успішних комерсантів службовцями Київського СД — їх утримували у внутрішній тюрмі на Короленка 33 на привілейованих умовах, а «розмови» з ними проводив особисто заступник начальника окружного СД оберштурмбанфюрер Ейблінг³⁵. Також зафіксовано випадки фальшування офіцерами СС і СД кримінальних справ заради вигороджування «своїх» від звинувачень у посадових злочинах³⁶. А німецький офіцер 124 поліційного батальйону відмовився виконувати накази есесівців з Кіровоградського СД, які заарештовували і гвалтували місцевих дівчат, яких потім вимагали розстріляти за звинуваченням у співпраці з партизанами³⁷.

За цих умов — важких обставин життя воєнної доби, жорстокого окупаційного режиму, та поступової деградації місцевого управлінського і карального апарату — неформальні, корупційні стосунки ставали важливим способом виживання для місцевого населення.

Парадокс, але в ті важкі часи за гроші можна було викупити людину з каральних органів або ж зменшити строк ув'язнення. Навіть із, здавалось би, зловісного «гестапо» (так в народі називали німецьку політичну спецслужбу — поліцію безпеки і СД), звідки рідко хто виходив живим, за наявності певної суми і комунікабельності людини, що домовлялася, арештовані поверталися додому.

Наприклад, житомирська підпільниця Людмила Вирвич, потрапивши в каземати місцевого СД, уникла неминучої смерті завдяки підкупу слідчого. Той отримав від підпільників хабар у розмірі 10 тис. крб. і закриття справу³⁸. Аналогічна ситуація сталася в вересні 1943 р. із затриманим жандармерією партизаном Троянівського району (Житомирщина) Миколою Петренком. Під час слідства СД довело причетність затриманого до місцевого партизанського загону. Партизану загрожувала неминуча смерть, однак за 20 тис. крб. німецький слідчий організував так, що замість розстрілу Петренко отримав півроку в'язниці³⁹. На Одещині, де основним репресивним органом була румунська спецслужба Сигуранца, за викуп партизана з-під розстрілу правили вже 20 тис. окупаційних марок, або ж 8–10 дореволюційних золотих десятків⁴⁰.

Іноді мешканцям доводилося давати хабарі поліції для сприяння розслідуванню своїх справ. До таких дій змушений був удатися обкрадений в Житомирі підпільник Юрій Савченко. Він звернувся в поліцію міста за допомогою, але начальник поліції, зі слів потерпілого, натякнув йому, що гроші вони можуть знайти в найкоротші строки, якщо отримають від заявника «певну суму на могорич». Після вручення хабара начальнику 1000 крб., а заступнику 500 крб., Савченко буквально на наступний день отримав свої гроші⁴¹.

За хабар тогочасні підприємливі «бізнесмени» могли організувати «дах» української поліції у діях, які німецькою владою офіційно заборонялись. Так, хоча ввезення товарів для приватної торгівлі в Київ було заборонене, це можна було організувати за суму у 3000 крб. службовцям столичної Водної поліції⁴². Ця сума, рівна десятимісячній зарплаті рядового поліцейя, свідчить про непогані зиски, які можна було отримати на нелегальній торгівлі у цей період.

Також через корумпованих посадовців населення могло «дістати» дефіцитні товари, наприклад спирт. У Києві за такий «бізнес» — оформлення фальшивих накладних на отримання продукції столичного спиртозаводу — СД затримало поліцейя Миколу Корнієнка⁴³. На Сумщині аналогічною діяльністю — вимінюванням викраденого під час охоронної служби на Шосткинському заводі спирту на продукти у місцевого населення — займались українські добровольці охоронних рот і районної поліції⁴⁴.

Так само вирішувалась проблема транспорту. Офіційно, він майже цілковито використовувався у воєнних цілях. Проте, агенти НКВС в Україні доповідали керівництву: «Без особливих труднощів можна пересуватись поїздом, але для цього потрібно мати знайомих серед службовців залізничних станцій, або дати хабар кондуктору-провіднику товарного потяга, і він забезпечить проїзд у потрібному напрямку»⁴⁵. На заводі також ставала система перепусток, запроваджена нацистами, але вирішувалась вона у той же спосіб: «... складна система отримання перепустки, природно, обмежувала можливість пересування населення, і, одночасно, породила хабарництво. Так, наприклад, мій знайомий Фатєєв, що дуже потребував перепустки на Люботин, вимушений був дати бургомістру 3-го району м. Харкова 1000 рублів хабара»⁴⁶.

Завдяки хабарам колабораційній поліції, мешканці України, які були під загрозою арешту і переслідування з боку нацистів за якісь проступки чи через вади у біографії, могли справити собі нові, «чисті» документи. Ситуація часом набувала курйозних форм — наприклад, в окупованій румунами Одесі місцеві службовці поліції за паспорт на чуже прізвище та місцеві ж злочинці за сфальшований документ виставляли однакову ціну — 500 марок⁴⁷.

Такі ж чітко регламентовані неофіційні суми існували для бажаючих відкупитися від залучення до примусових «громадських» робіт. Наприклад, в Харкові така послуга коштувала 500 крб. Ті ж, хто хотів ухилитись від оборонних робіт на благо Райху — могли відкупитися за 1000 карбованців. Уникнути вивезення до Німеччини можна було за суму від 5 до 10 тис. крб.⁴⁸. Відомо щонайменше про 5 заарештованих у Києві осіб, які підробляли штампи біржі праці, щоб видавати людей за непрацездатних до відправлення в Німеччину⁴⁹. А вже по війні 98 мешканців с. Фельштин

(Хмельниччина) підписали листи на захист свого сільського поліція, який, за їх словами, врятував десятки односельчан від вивозу до Німеччини⁵⁰.

В результаті, на кінець 1942 року вивезення населення на примусові роботи, вилучення худоби та збір податків нацисти почали все більше перекладати з місцевих чиновників та поліцаїв на військові підрозділи, у яких не могло бути особистих або корупційних зв'язків з жертвами. Але й це не завжди спрацьовувало — наприклад, в липні 1942 року на Київщині конвоїри 116-го поліцейного батальйону розпустили колону примусових робітників просто тому, що одному з вояків сподобалась дівчина із затриманих, яка попросила за своїх⁵¹. Ще частішими були випадки взаємодопомоги, що не настільки радикально порушували встановлені нацистами правила — наприклад, чиновник Іванківського гебітскомісаріату завдяки особистим зв'язкам допомагав остарбайтерам із «свого» району отримати легшу роботу в Німеччині⁵².

Зрозуміло, що глибока розробка заявленої у даній статті теми ще попереду — вона передбачає додатковий фокусний збір матеріалів, їх всебічний аналіз, та, чи не найголовніше, розробку належного методологічного підходу, який виходив би за межі систематизації низки прикладів корупційних явищ у Райхскомісаріаті «Україна». Проте вже із наведеного матеріалу впливає очевидний висновок: корупція пронизувала усі сфери життя в окупованій Україні, і не була притаманна лише окупаційному апарату, або лише заданій території і її населенню — вона впливала із намагання представників однієї й іншої груп вийти за межі встановлених для них воєнними обставинами рамок. Просто для одних це було викликано можливістю збагатитись, а для інших — бажанням вижити.

¹ *Lower W.* Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine. — Chapel Hill, 2005.

² *Ковалев Б.Н.* Нацистская оккупация и коллаборационизм в России, 1941–1944. — М., 2004; *Ковалев Б.Н.* Коллаборационизм в России в 1941–1945 гг.: типы и формы. — Великий Новгород, 2009.

³ *Немчинов А.* Олигархи в черных мундирах. — М., 2005.

⁴ *Dean M.* Collaboration in the Holocaust: Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine, 1941–44. — N.Y., — С. 106–107.

⁵ *Lower W.* Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine. — Chapel Hill, 2005. — С. 106.

⁶ Звіт Харків. СД.

⁷ *Залесский К.* НСДАП. Власть в Третьем рейхе. — М., 2005. — С. 297; *Шульмейстер Ю.* Гитлеризм в истории евреев. — К., 1990. — С. 102.

- ⁸ Lower W. Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine. — Chapel Hill, 2005. — С. 112–113.
- ⁹ Дорофеева Н.В., Комаринська З.М. З історії грошей України. — Львів, Київ, 2000. — С. 114–117; Кустов М.В. Цена победы в рублях. — М., 2010. — С. 192–196.
- ¹⁰ Ковалев Б.Н. Нацистская оккупация и коллаборационизм в России, 1941–1944. — М., 2004. — С. 214–215.
- ¹¹ Lower W. Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine. — Chapel Hill, 2005. — С. 113.
- ¹² Галузевий державний архів СБ України (далі — ГДА СБУ). — Ф. 2, оп. 7. — № по оп. 4, спр. 44. — Т. 2, арк. 4, 8–11, 21–23.
- ¹³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). — КМФ-8, оп. 1, спр. 182, арк. 87.
- ¹⁴ Там само. — Арк. 88.
- ¹⁵ Там само. — Арк. 87.
- ¹⁶ Там само. — Арк. 85.
- ¹⁷ Там само. — Арк. 86.
- ¹⁸ Там само. — Арк. 89.
- ¹⁹ Кузнецов А.В. Бабий Яр. Роман-документ. — Запорозьке, 1991. — С. 124–127.
- ²⁰ Терно В. Растрепанные воспоминания о странном детстве. — К., 2003. — С. 267.
- ²¹ ГДА СБУ. — Ф. 5, спр. 47995. — Т. 1, арк. 10; Там само. — Т. 2, арк. 76.
- ²² Українське слово. — 1941. — 14 вересня.
- ²³ ЦДАВО України. — Ф. 3676, оп. 4, спр. 475, арк. 59.
- ²⁴ Державний архів Київської області. — Ф. Р-2356, оп. 6, спр. 207, арк. 11.
- ²⁵ ЦДАВО України. — Ф. 3676, оп. 4, спр. 475, арк. 11.
- ²⁶ Бринський А. По ту сторону фронту. — К., 1956. — С. 245.
- ²⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 166, оп. 2, спр. 245, арк. 20.
- ²⁸ ГДА СБУ — Ф. 5, спр. 4896, арк. 161–163.
- ²⁹ Там само. — Спр. 66956, арк. 22 зв.
- ³⁰ Державний архів Житомирської області (далі — ДАЖО). — Ф. Р-1153, оп. 1, спр. 37, арк. 21.
- ³¹ ДАЖО. — Ф. Р-1153, оп. 1, спр. 37, арк. 28.
- ³² ЦДАВО України. — Ф. 3676, оп. 4, спр. 97, арк. 6.
- ³³ ДАЖО. — Ф. Р-1154, оп. 1, спр. 28, арк. 1.
- ³⁴ ЦДАГО України. — Ф. 166, оп. 2, спр. 73, арк. 4.
- ³⁵ ГДА СБУ. — Ф. 5, спр. 39664, арк. 109–111.
- ³⁶ Там само. — Арк. 100–103.
- ³⁷ ГДА СБУ. — Ф. 5, спр. 9984, арк. 216–220.
- ³⁸ ДАЖО. — Ф. Р-1376, оп. 1, спр. 2, арк. 17.
- ³⁹ Там само. — Спр. 10, арк. 23.

- ⁴⁰ ГДА СБУ. — Спр. 3. — Арх. № 38. — Т. 23, арк. 101, 201.
- ⁴¹ ДАЖО. — Ф. Р-1376, оп. 1, спр. 2, арк. 54.
- ⁴² ГДА СБУ. — Ф. 5, спр. 65381, арк. 21, 28 зв., 66.
- ⁴³ Там само. — Арк. 19 зв.
- ⁴⁴ Там само. — Спр. 67102. — Т. 12, арк. 197.
- ⁴⁵ Там само. — Ф. 60, спр. 83512. — Т. 1. — Арк. 15 зв.
- ⁴⁶ Там само. — Арк. 20.
- ⁴⁷ Там само. — Спр. 3. — Арх. № 38. — Т. 23, арк. 28, 40 зв.
- ⁴⁸ *Ветров І.* «Фінансова війна» третього рейху на окупованій території України в 1941–1944 рр. // Укр. іст. жур. — 1995. — № 3. — С. 98.
- ⁴⁹ *Беркгоф К.* Живна розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. — К., 2011. — С. 274.
- ⁵⁰ ГДА СБУ. — Ф. 5, спр. 66889. — Т. 13, арк. 104, 300, 400–422.
- ⁵¹ Там само. — Спр. 62916, арк. 211.
- ⁵² Див.: Іванків — 808 днів окупації. — К., 2007.

В данной статье сделана попытка систематизации проявлений неформальных отношений оккупантов и местных жителей на территории Рейхскомиссариата «Украина» в виде коррупции, взяточничества, спекуляции и меновой торговли. Указанные явления рассмотрены, как системные злоупотребления со стороны чиновников разного ранга, и способ выживания гражданского населения.

Ключевые слова: *нацизм, оккупация, Рейхскомиссариат «Украина», коррупция, взяточничество, спекуляция, бартер.*

Given article gives a try to systemize the displays of informal relations between occupiers and locals in Reichskommissariat «Ukraine» manifested as corruption, bribery, speculation and barter. This features are reviewed as a systematic abuse of power by governors of different rank, and as a way of survival for the civil population.

Keywords: *Nazism, occupation, Reichskommissariat «Ukraine», corruption, bribery, speculation, barter.*